

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

Можарівська Інна Миколаївна

УДК 374.71+913 (У)

**РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
НА ВОЛИНІ-ЖИТОМИРЩИНІ
(друга половина ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Житомир – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент
Єршова Людмила Михайлівна,
Житомирський національний агроекологічний
університет, доцент кафедри психології і культурології.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Вихрущ Анатолій Володимирович,
Тернопільський національний економічний
університет, завідувач кафедри психологічних
та педагогічних дисциплін;

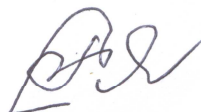
кандидат педагогічних наук
Форосян Анатолій Федорович,
Херсонський державний університет,
доцент кафедри психології та педагогіки
мистецької освіти.

Захист відбудеться 27 квітня 2011 року о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 14.053.01 в Житомирському державному університеті імені Івана Франка за адресою: 10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40, 2-й поверх, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Житомирського державного університету імені Івана Франка за (10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40).

Автореферат розісланий 26 березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.Л. Яценко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та доцільність дослідження. Серед соціальних інститутів виховання й розвитку підростаючого покоління особлива роль належить позашкільній освіті, яка покликана сприяти реалізації індивідуальних і соціальних потреб особистості, розкриттю її творчого потенціалу, формуванню значущих якостей у контексті національно-виховних традицій народів України. Загальні концептуальні положення щодо змісту й форм позашкільної освіти, її організації і стратегії розвитку, задекларованих у законах України «Про освіту» (1991), «Про позашкільну освіту» (2003), Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993), Концепції позашкільної освіти й виховання та інших документах, пріоритетним напрямом є врахування історико-педагогічного досвіду функціонування позашкільної освіти в усіх українських регіонах. З огляду на це актуальним є вивчення системи позашкільної освіти на Волині-Житомирщині, що стала прикладом залежності освітніх процесів від соціально-політичних, економічних, культурних і релігійних чинників другої половини XIX – 30-х рр. XX ст.

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчує, що проблема позашкільної освіти була предметом розгляду багатьох дослідників. Формуванню окремих напрямів позашкільної діяльності в Україні присвячені праці В. В. Вербицького, (еколого-натуралістичний); М. П. Зніщенка (бібліотечний); О. М. Костюкової (краєзнавчо-екскурсійний); І. О. Кучинської (духовний); О. В. Матвієнко (моральний); А. С. Москальової (психологічний); Н. С. Останіної (клубний); О. М. Цапка (просвітницький).

Процес розвитку позашкільної освіти на Волині став об'єктом наукової уваги багатьох історичних досліджень: Т. В. Джаман (розвиток народної освіти); Л. М. Дровозюк (освітня діяльність земств); О. І. Кушпетюк (історико-краєзнавча діяльність музейних закладів), С. М. Міщук (бібліотека Волинського краєзнавчого музею м. Житомира); С. Є. Понамаренко (культурно-освітні організації). Історична спрямованість даних дисертаційних досліджень, незважаючи на наявність у них цікавого для історії педагогіки фактологічного матеріалу, цілком об'єктивно зумовлює фрагментарне висвітлення суто педагогічних проблем.

Важливі матеріали щодо розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині містять також регіональні історико-педагогічні дослідження Н. М. Бовсунівської (шкільна музична освіта), О. М. Борейка (просвітницько-педагогічна діяльність громадських товариств), Л. М. Єршової (позашкільна жіноча освіта), В. В. Омельчука (розвиток освіти на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.), Н. Ю. Рудницької (шкільне краєзнавство).

Варто також зазначити, що розмаїтою є проблематика регіональних історичних та історико-педагогічних досліджень, в яких розглядаються певні аспекти розвитку позашкільної

освіти й виховання в національних громадах України (І. А. Балуба, О. Б. Бистрицька, О. О. Войналович, Ж. М. Ковба, І. Є. Миронова, С. І. Очеретянок, С. В. Петков, Н. О. Щербак) та Волині (О. А. Буравський, Н. В. Рудницька, Н. А. Сейко, Г. А. Шпиталенко).

Аналіз опрацьованих джерел дозволяє стверджувати, що проблематика позашкільної освіти на Волині-Житомирщині другої половини XIX – 30-х років XX ст. не була предметом окремих історико-педагогічних досліджень, що й детермінувало потребу об'єктивного осмислення її історичного досвіду та зумовило вибір теми дослідження: **«Розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося в межах комплексної науково-дослідної теми кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка «Становлення та розвиток освіти та виховання в різні історичні періоди» (державний реєстраційний номер 0110V002112). Тема дисертаційної роботи затверджена вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 28.09. 2006 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології України (протокол № 10 від 26.12. 2006 р.).

Об'єкт дослідження – розвиток позашкільної освіти в Україні.

Предмет дослідження – основні напрями, етапи, тенденції, зміст та організація позашкільної освіти дітей і дорослих на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.

Мета дослідження – здійснити історико-педагогічний аналіз розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст., виявити особливості її становлення, тенденції та специфіку функціонування позашкільних закладів освіти.

Відповідно до мети були поставлені такі **завдання**:

1. Визначити історичні, етнонаціональні, соціально-економічні та політичні передумови становлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині.
2. Обґрунтувати загальні тенденції та етапи розвитку позашкільної освіти в регіоні.
3. Охарактеризувати роль уряду, громадськості і приватних осіб у формуванні регіональної мережі позашкільних закладів.
4. З'ясувати етнонаціональні особливості розвитку позашкільної освіти на Волині.
5. Виявити специфіку організації позашкільних закладів освіти та змісту їх навчально-виховної діяльності.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: історичні засади розвитку освіти (В. Б. Антонович, В. К. Винниченко, М. С. Грушевський, М. І. Костомаров, Н. Д. Полонська-Василенко); концептуальні положення історії педагогіки (Л. Д. Березівська, Л. П. Вовк, Н. С. Побірченко, О. Я. Савченко, Н. А. Сейко, О. В. Сухомлинська, М. Д. Ярмаченко); соціально-педагогічні засади позашкільної діяльності (С. О. Сірополко, С. Ф. Русова, А. С. Макаренко, Н. К. Крупська); дослідження в галузі методології позашкільної освіти (В. Є. Берега, О. В. Биковська, Г. П. Пустовіт, В. О. Сухомлинський, Т. І. Сущенко); теоретичні розробки в галузі історії становлення і розвитку позашкільної освіти (В. В. Вербицький, Л. М. Дровозюк, О. М. Костюкова, Н. С. Останіна, О. М. Цапко, Т. Д. Цвірова).

Дослідження ґрунтується на принципах науковості, цілісності, об'єктивності, системності, соціальної зумовленості, взаємозв'язку національного і загальнолюдського, які забезпечують з'ясування умов виникнення, розвитку та наслідків педагогічних подій у галузі позашкільної освіти. У роботі було використано кілька наукових підходів: *хронологічний* сприяв виявленню кількісних і якісних змін у ставленні владних структур різних періодів, педагогічної громадськості і суспільства до проблем позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині; *проблемно-тематичний* забезпечив неупереджене критичне осмислення змісту зібраних наукових праць, архівних матеріалів із урахуванням специфіки соціального устрою та особливостей розвитку суспільства; *історико-педагогічний регіоналізм* дозволив виокремити українські й зарубіжні дослідження, праці загальнодержавного й регіонального значення, порівняти виявлені в них проблеми й тенденції становлення й розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині як поліетнічного регіону України; *персоніфікований* створив можливість представити систему позашкільної освіти Волині-Житомирщини як самобутній педагогічний феномен, сформований завдяки активній діяльності багатьох громадських і педагогічних діячів краю. *Системний підхід* до опрацьованих джерел застосовувався для визначення взаємозумовленості усіх національних складових системи позашкільної освіти регіону, яка постала як «диференційоване ціле».

Методи дослідження. До комплексу методів, використаних для досягнення поставленої у дослідженні мети, віднесено: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, аналогія, порівняння, узагальнення), які застосовувались для аналітичного опрацювання вітчизняної та зарубіжної історичної, педагогічної, соціологічної та публіцистичної літератури, законодавчих актів, архівних документів та інших джерел дослідження; *конкретно-наукові*: історико-генетичний (визначення передумов становлення позашкільної освіти на Волині); історико-типологічний (виокремлення напрямів, видів і форм позашкільної освіти та особливостей змісту діяльності позашкільних установ); історико-порівняльний (виявлення історико-педагогічних паралелей

становлення позашкільної освіти в Україні, окремих її регіонах, на Волині-Житомирщині; порівняння особливостей організації позашкільної освіти в національних громадах регіону на різних етапах її розвитку); історико-системний (представлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині досліджуваного періоду як цілісного історико-педагогічного явища з глибоким історичним підґрунтям і перспективною екстраполяцією в сучасну систему позашкільної освіти України).

Хронологічні межі дослідження охоплюють другу половину XIX – 30-ті роки XX ст. Нижня пов'язана з освітніми реформами 60-х років XIX ст., які відкрили нові перспективи для подальшого розвитку народної освіти, в тому числі й позашкільної. Верхня – соціально-політичними особливостями розвитку радянської системи освіти в Україні в 30-х роках XX ст. до початку другої світової війни, що зумовили завершення формування системи тоталітарного контролю за сферою позашкільної освіти.

Географічні межі охоплюють частину історичної Волинської губернії (Житомирський, Новоград-Волинський, Овруцький повіти), яка після підписання Ризького договору (1921 р.) і низки адміністративних реорганізацій (1923, 1925, 1932, 1937 рр.) увійшла до складу Житомирської області УРСР.

Джерельна база дисертації. У процесі вивчення даної проблеми було використано 482 джерела. Значну частину складають матеріали: Державного архіву Житомирської області (фф. 560, Р-31, Р-236, Р-266, Р-267, Р-327, Р-1044, Р-2032, Р-2524, Р-2542); Державного архіву Рівненської області (фф. 7, 13, 215, 363, 394, 568, 570); Центрального державного архіву вищих органів влади і органів державного управління (фф. 166, 413); Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (фф. 442, 707). У дослідженні використовувались також нормативно-правові акти другої половини XIX – 30-х років XX ст., нарративні джерела й періодичні видання XIX–XX ст. Опрацьовано фонди Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського АПН України, Національної парламентської бібліотеки України, обласних наукових бібліотек Житомира та Рівного.

Наукова новизна та теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: *вперше* запропоновано й науково обґрунтовано періодизацію розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – у 30-х рр. XX ст., яка включала три основні етапи: становлення позашкільної освіти (середина XIX ст. – 1917 р., розвиток позашкільних закладів освіти (1917 – 1920 рр.), формування мережі позашкільних освітніх установ (1921 – 1939 рр.); здійснено узагальнений аналіз розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у зазначений період; систематизовано типи позашкільних закладів: поліфункціональні, спеціалізовані, опосередковані, виявлено їх зміст, структуру та специфіку організації;

обґрунтовано провідні тенденції розвитку позашкільної освіти в регіоні: на дореволюційному етапі – виокремлення позашкільної освіти як самостійного компонента загальної освітньої системи регіону, виявленням у позашкільній освіті виразних ознак полікультурності; на етапі революційних перетворень – установа в регіоні централізованого контролю за позашкільною освітою, активізація національно-патріотичного спрямування позашкільної діяльності культурно-освітніх організацій і товариств; на радянському етапі – витіснення національно-патріотичних і християнських цінностей позашкільної освіти атеїстичними та колективістськими принципами більшовицької ідеології; *удосконалено* головні підходи до аналізу позашкільної освіти і виховання, в тому числі у національних громадах; *подальшого розвитку* набули: систематизація історіографії проблеми за кількома підходами (хронологічним, проблемно-тематичним, персоніфікованим, історико-педагогічного регіоналізму), типологія позашкільних установ (поліфункціональні, спеціалізовані, опосередковані) та форм сприяння позашкільній освіті (державна, громадська, приватна).

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні позитивного історико-педагогічного досвіду розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. у практичній діяльності сучасних установ позашкільної освіти України. Матеріали дослідження можуть використовуватися для розробки навчальних і спеціальних курсів з історії педагогіки, у практичній діяльності керівників освіти, організаторів позашкільних закладів, викладачів, краєзнавців.

Результати дослідження впроваджено в навчально-виховний процес Житомирського агротехнічного коледжу (довідка №594 від 15.12.2010 р.), Житомирського обласного інституту післядипломної освіти (довідка №1-47 від 24.01.2011 р.) у процесі викладання теоретичного спецкурсу «Позашкільна освіта на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.».

Апробація результатів дослідження відображена у формі доповідей на: міжнародних науково-краєзнавчих конференціях «Житомир в історії Волині і України» (Житомир, 2004); «Бердичів древній і вічно молодий» (Житомир, 2005); регіональній науково-практичній конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917 – 1921 роках (до 85 річчя II Зимового походу)» (Житомир, 2006), V та VI науково-практичних конференціях «Психолого-педагогічні і культурологічні засади формування особистісної спрямованості студентської молоді: професія, суспільство, сім'я» (Житомир, 2007; 2010).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 15 одноосібних публікаціях, з них 10 – у провідних фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаної літератури, архівних джерел і 31 додатків на 26

сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 255 сторінок. Основний текст займає 180 сторінок. Список джерел містить 482 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; визначено його об'єкт, предмет, мету і завдання, теоретико-методологічну основу, хронологічні й територіальні межі; проаналізовано джерельну базу; розкрито наукову новизну і практичне значення; подано інформацію про апробацію результатів, публікації і структуру роботи.

У першому розділі – **«Становлення і розвиток позашкільної освіти й виховання на Волині-Житомирщині в другій половині XIX – 30-х роках XX століття»** – подано історіографічний аналіз джерельної бази дослідження, результати якого дали можливість: критично осмислити наукові праці й архівні матеріали з урахуванням специфіки історичного періоду та соціального устрою; простежити еволюцію поглядів класиків і сучасників на розвиток позашкільної освіти й виховання в Україні; узагальнити внесок видатних особистостей України у розвиток теорії позашкільної освіти в Україні та його практичне застосування на регіональному рівні; виявити регіональні етнонаціональні особливості функціонування позашкільних закладів; розглянути поліетнічну систему позашкільної освіти регіону як «диференційоване ціле» з виявленням закономірних змін; визнати позашкільну освіту регіону самобутнім, самодостатнім, цілісним педагогічним явищем у загальній системі позашкільної освіти України.

На основі узагальнення результатів аналізу історичних, етнонаціональних, соціально-економічних і політичних чинників розвитку позашкільної освіти в регіоні, еволюції її форм і напрямів, ставлення влади й суспільства до ролі й місця позашкільної освіти та загальних тенденцій її розвитку виділено три основні етапи становлення і розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст.: становлення позашкільної освіти й виховання на Волині – дореволюційний етап (середина XIX – 1917 р.), що характеризувався виокремленням позашкільної освіти як самостійного компонента загальної освітньої системи регіону, зростанням уваги суспільства до позашкільних форм здобуття освіти, виділенням у діяльності багатьох добродійних товариств окремих позашкільних напрямів, виявленням у позашкільній освіті Волині виразних ознак полікультурності; розвиток позашкільних закладів освіти й виховання – етап революційних перетворень (1917 – 1920 рр.), що став переломним у науково-педагогічному осмисленні підходів до визначення місця й ролі позашкільної освіти в новому ідеологічному механізмі, виявивши низку тенденцій: структурних (установлення в регіоні централізованого контролю за позашкільною освітою),

ідеологічних (активізація національно-патріотичного спрямування позашкільної діяльності культурно-освітніх організацій і товариств) та науково-педагогічних (офіційне визнання позашкільної освіти повноцінним компонентом загальної освітньої системи країни, а християнської моралі, освіченості, любові до праці та рідного краю – її найважливішими орієнтирами); формування мережі позашкільних закладів освіти – радянський етап (1921 – 1939 рр.), що став часом активного розгортання мережі позашкільних закладів освіти та виявлення системних тенденцій у формуванні методології позашкільної освіти й виховання: витіснення національно-патріотичних і християнських цінностей позашкільної освіти атеїстичними та колективістськими принципами більшовицької ідеології; обґрунтування необхідності політизації позашкільного життя всіх вікових категорій та максимального залучення населення до суспільно-корисної праці.

З'ясовано, що найбільш сприятливим для розвитку позашкільної освіти на Волині виявився етап революційних перетворень, який детермінував низку важливих змін: *структурних* (створення системи керування установами позашкільної освіти), *ідеологічних* (активізація національно-патріотичного змісту позашкільної діяльності культурно-освітніх організацій і товариств – Волинської «Просвіти», єврейського волинського товариства «Гарбут», 38 волинських кіл «Мацежи Польської», Житомирського чеського товариства «Сокіл»), *науково-педагогічних* (офіційне визнання позашкільної освіти повноцінним компонентом загальної освітньої системи країни; заміна поняття «позашкільна діяльність» як позаурочна виховна робота навчальних закладів на термін «позашкільна освіта», тобто комплекс зусиль суспільства й держави, спрямованих на піднесення освіти й культури населення; проголошення основ християнської моралі, освіченості, любові до праці та рідного краю найважливішими орієнтирами позашкільної освіти й виховання).

Доведено, що радянський етап докорінно змінив ідеологічний напрям розвитку позашкільної освіти у контексті припинення діяльності культурно-освітніх товариств і організацій з виразною національно-патріотичною спрямованістю; заміни християнських і національних виховних цінностей атеїстичними й колективістськими принципами більшовицької ідеології; централізації керівництва позашкільною освітою та її повного підпорядкування політичним органам влади. Обґрунтовано, що таким чином було закладено основи тотальної політизації позашкільного життя дітей і молоді. З'ясовано, що формування розгалуженої мережі позашкільних закладів сприяло ліквідації неписьменності серед дорослого населення, дитячої безпритульності і бездоглядності, залученню молоді до суспільно-корисної праці.

Аналіз архівних джерел і статистичних матеріалів дозволяє стверджувати, що у 20-х роках Волинь була єдиною з усіх українських губерній, де функціонувало дитяче містечко,

однією з двох губерній, що мали дитячі колонії, а за кількістю дитячих садків і майданчиків поступалася лише Полтавській губернії. Найбільш популярними позашкільними установами для дітей визнавалися: дитячі садки, майданчики, бібліотеки, музеї, клуби, хати-читальні, літні колонії. Найбільш чисельними були дитячі будинки, які поділялися на: закриті (для місцевих дітей, для дітей із губернії охоплених голодом, для дітей із фізичними і психічними вадами, для дітей працівників окремих професійних галузей краю); відкриті (будинки підлітків, юнацтва і безробітних, дитячі колектори, хати-читальні та ін.); національні (українські, російські, єврейські, польські) та інтернаціональні.

Мережа позашкільних закладів для дорослих на Волині-Житомирщині охоплювала: робітничі клуби, селянські будинки, школи з ліквідації неписьменності, хати-читальні, бібліотеки, драматичні гуртки, театри, вечірні школи, політпросвіти та ін. Характерною особливістю усієї позашкільної освіти в регіоні, як і за часів царату, стала її російськомовна орієнтація.

У другому розділі – **«Змістовно-організаційні характеристики функціонування позашкільних закладів на Волині-Житомирщині в другій половині XIX – 30-х роках XX століття»** – виявлено специфіку діяльності позашкільних закладів освіти, змісту і форм їх роботи, особливостей науково-методичного, кадрового і матеріально-технічного забезпечення.

У роботі доведено, що характерними особливостями *змісту* позашкільної освіти дореволюційного періоду можна вважати: релігійність, національно-патріотичну домінують позашкільної освіти етнічних громад, спрямованість переважно на соціально-незахищені верстви населення. Обґрунтовано думку, що специфіка змісту позашкільної освіти радянського періоду полягала в його підпорядкуванні виховним завданням нової комуністичної ідеології.

У ході дослідження виявлено суперечність між *завданнями* офіційної педагогіки (виховання законслухняного громадянина) та прогресивної педагогічної громадськості (зростання освіченості населення та збереження етнонаціонального колориту краю), що спостерігалася у другій половині XIX – на початку XX ст. Пріоритетними завданнями радянського періоду стали боротьба з дитячою безпритульністю і бездоглядністю, ліквідація неписьменності, розгортання культурно-масової і трудової діяльності, атеїстична й політична просвіта.

Аналіз *принципів* організації позашкільної освіти дозволяє стверджувати, що в дореволюційний період принцип гуманізму реалізовувався конфесійними позашкільними закладами (братські школи, притулки, недільні читання). Ідеї демократизму, суспільності, народності та безоплатності ефективно впроваджувалися в діяльності недільних і суботніх шкіл. Сприятливі умови для реалізації принципу народності були створені в національних

позашкільних установах («готелі», мистецькі гуртки, читальні, бібліотеки). У перші радянські роки значна увага приділялася культуровідповідності позашкільної освіти, що забезпечило у краї етнонаціональне розмаїття освітніх традицій. Однак у кінці 20-х рр. домінуючими в процесі організації позашкільної освіти стали принципи ідейності, колективності, масовості, відокремлення освіти від релігії, що зумовило нівелювання національних відмінностей.

Порівняння *напрямів* розвитку позашкільної освіти Волині-Житомирщини на різних етапах її становлення дало змогу стверджувати, що в дореволюційний період пріоритетними в регіоні стали релігійно-духовний і краєзнавчий, а в радянський – політико-виховний, організаційно-дозвіллевий, фізкультурно-спортивний, військово-патріотичний, екскурсійно-туристський, технічно-виробничий, науково-дослідницький і художньо-естетичний напрями, які забезпечили інтенсивний розвиток позашкільної освіти, але отримали ідеологічну спрямованість і втратили свою полікультурну специфіку. Застосування регіонального підходу до аналізу напрямів діяльності позашкільних закладів Волині-Житомирщини дозволило виділити три типи позашкільних освітніх установ: поліфункціональні (бібліотеки, музеї, читальні, клубні об'єднання, товариства сприяння народній освіті; дитячі та юнацькі організації), спеціалізовані (недільні й суботні школи, народні читання, повторювально-додаткові класи, пункти з ліквідації неписьменності), опосередковані (доброчинні товариства, книгосховища, профільні гуртки та об'єднання).

З'ясовано, що в другій половині XIX – 30-х рр. XX ст. найбільш популярними *формами* діяльності позашкільних закладів Волині-Житомирщини були: виставки (сільськогосподарські, педагогічні, музейні, бібліотечні), екскурсії (природничі, історико-краєзнавчі, виробничі, художні) та гуртки (краєзнавчі, мистецькі, технічні, природничі). Варто зазначити, що у 1917 році було знівлено значення дореволюційних добродійних товариств і замінено їх системою політично орієнтованих дитячих і юнацьких організацій, у діяльності яких найважливішими стали масові заходи (свята, ранки, вистави, концерти, кінопокази, мітинги, демонстрації), що присвячувалися «червоним» датам і політичним подіям, формуючи нову радянську обрядовість.

Дослідження *методів* позашкільної освіти на Волині-Житомирщині дає підстави стверджувати, що до початку XX ст. для формування свідомості й суспільної поведінки педагоги-позашкільники здебільшого послуговувалися словесними методами (бесіда, лекція, розповідь, пояснення), які зручно було застосовувати у вечірніх класах, читаннях, катехізації. У недільних і суботніх школах активно використовувалися наочні методи (читання з «чарівним ліхтарем», демонстрації, покази, ілюстрації). На початку XX ст. у мистецьких позашкільних установах застосовувався метод драматизації (інсценування картин і сцен із опер), а в краєзнавчих – спостереження під час екскурсій і наукових експедицій. У 20–30 рр.

стали домінувати методи формування, стимулювання та контролю свідомості й поведінки – громадські доручення, соціалістичні змагання, шефська допомога.

Встановлено, що у дореволюційний період спеціальних закладів для підготовки *педагогічних кадрів* позашкільної освіти не існувало, тому в їх ролі добровільно виступали викладачі, краєзнавці, культурні, громадські і релігійні діячі Волині. Радянський уряд запровадив системну політичну підготовку педагогів-позашкільників у всіх національних громадах регіону (педагогічні курси, наради, конференції, з'їзди) та забезпечив контроль за їх діяльністю.

Аналіз *матеріально-технічного забезпечення* діяльності позашкільних освітніх закладів дозволяє говорити про відсутність постійних джерел їх фінансування в дореволюційний період і залежність від добродійної допомоги. У радянський час держава стала гарантом фінансування позашкільної освіти та отримала повну владу щодо визначення напрямів її функціонування.

У третьому розділі – **«Роль влади, громадськості та приватних осіб у розвитку системи позашкільної освіти на Волині-Житомирщині в другій половині XIX – 30-х роках XX століття»** – виявлено системні зміни у формуванні нормативно-правової бази позашкільної освіти, її особливостей у національних громадах, ставленні приватних осіб і громадських об'єднань до формування регіональної мережі позашкільних освітніх установ.

Дослідження законодавчого поля позашкільної освіти дозволило з'ясувати, що законодавству дореволюційного періоду притаманні: *регресивність* (обмеження впливу громадської і приватної ініціативи лише правом на фінансування позашкільних закладів), *консерватизм* (перешкоджання розвитку прогресивних типів позашкільних закладів і закріплення малоефективних і контрольованих урядом); *денаціоналізм* (забезпечення ефективності русифікаторської політики царського уряду і сприяння асиміляції національних меншин регіону), *регіоналізм* (наявність великої кількості документів, розроблених спеціально для Правобережної України та Волині); *централізм* (запровадження системи тотального державного контролю за всіма типами позашкільних установ, формами й напрямками їх діяльності).

З'ясовано, що певні офіційні документи періоду становлення радянської влади декларували необхідність зв'язку позашкільної освіти з життям, важливість всебічного розвитку особистості та поваги до неї, але на практиці робили позашкільну освіту залежною від радянської ідеологічної доктрини, встановлювали пріоритетність колективних цінностей. Цей період у регіоні характеризувався певною суперечністю тенденцій українізації та більшовизації, що переросла у витіснення національних просвітницьких ідеалів і згортання національних позашкільних установ.

Результати наукового пошуку дозволяють стверджувати, що становлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині мало певні етнонаціональні особливості, зумовлені її полікультурним характером. Так, у дореволюційний період позашкільна освіта мала чітко виражену національну спрямованість. Популярними центрами позашкільної освіти у *чеських* поселеннях стали громадські «готелі», «Потарні дружини», «Сокольські організації» і «Драматичні товариства», при яких діяли аматорські театральні, музичні, спортивні й танцювальні гуртки, що сприяли об'єднанню чеської громади і збереженню її національної ідентичності. Позашкільна освіта в середовищі волинських *поляків* визначалася педагогічною і добродійною діяльністю видатних волинян польського походження (Ю. І. Крашевський, А. Чарториський, Т. Чацький та ін.) та просвітницькими заходами католицьких товариств, які створювали національні бібліотеки й книгарні, поширювали польськомовну літературу, розгортали мережу таємного навчання й виховання дітей на засадах єдності етнічної і релігійної приналежності. Встановлено, що організація позашкільної освіти в *німецьких* колоніях була тісно пов'язана з лютеранською церквою і мала виразний ортодоксально-конфесійний характер, що забезпечувало ефективність протистояння волинських німців русифікаторській політиці. Позашкільна освіта *євреїв* завдячує своїм розвитком активній діяльності багатьох добродійних єврейських товариств та освітніх закладів, спрямованій на збереження сімейних і релігійних цінностей етносу.

Найважливішою історико-педагогічною особливістю періоду визвольних змагань на Волині-Житомирщині визнано активізацію позашкільної діяльності осередків української «Просвіти», єврейського товариства «Тарбут», чеських «Сокольських організацій», польської громадської організації «Мацеж Польська», які скеровували діяльність на збереження національної самобутності, релігії та культури своїх народів.

У ході дослідження з'ясовано, що у радянський період розвитку позашкільної освіти в регіоні громадсько-педагогічні ініціативи в галузі освіти й виховання національних меншин розглядалися винятково в контексті боротьби революційних сил проти монархічного режиму та релігійного світогляду, що зумовило відмову громад від фінансування позашкільних установ нового комуністичного спрямування, зубожіння матеріально-технічної бази легальних позашкільних закладів і відродження польського таємного навчання й виховання дітей і молоді.

Дослідження ролі громадської й приватної ініціативи у розвитку позашкільної освіти в регіоні засвідчує її важливе значення у дореволюційний період. Релігійно-національним спрямуванням відзначена позашкільна діяльність Житомирського, Заславського, Кременецького й Луцького римсько-католицьких благодійних товариств. Значний внесок у розвиток позашкільної освіти й виховання зробили Польське товариство опіки над бідними, Товариство

розповсюдження дешевих книг, Союз польських жіночих товариств Волині, відкрите польське товариство «Освіта», єврейське товариство опіки за бідними дітьми. Масштабністю позашкільної роботи відзначена діяльність Волинського губернського попечительства про народну тверезість, яке влаштувало бібліотеки, читальні, книгосховища, вокально-інструментальні вечори, театральні вистави, недільні читання. З 1911 р. на стан позашкільної освіти стало активно впливати й Волинське губернське земство, забезпечуючи діяльність таких закладів, як ясла, дитячі садки, притулки, будинки працелюбства, товариства милосердя, колонії для малолітніх злочинців. Суттєву підтримку позашкільним установам надавали й представники православного кліру, польської шляхти, заможних єврейських, німецьких, чеських родин.

Аналіз вивчених у ході дослідження джерел засвідчив, що характерними для радянського періоду становлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині стали: відсутність меценатства, зумовлена ворожим ставленням нової ідеології до приватної власності; встановлення наступності в системі політичного виховання дітей і молоді; активізація ролі підконтрольних державі громадських професійних об'єднань і підпорядкованість змісту їх діяльності новій ідеологічній доктрині розвитку суспільства.

Узагальнення результатів дисертаційного дослідження дали підстави для наступних **висновків**:

1. Становлення і розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині відбувалися на зламі століть і стали яскравим прикладом залежності освітніх процесів від певних домінант: *історичних* (провінційність і постійна підпорядкованість регіону урядам, що зумовило вторинність регіональної педагогічної практики та її залежність від загальноімперських ідеологічних доктрин; економічна нерозвиненість і прикордонність, які пояснюють консервативність у поглядах суспільства на реформування освітньої справи); *етнонаціональних* (домінуючий вплив поляків на загальне громадське й культурне життя Волині, який спричинив популярність домашніх бібліотек, архівів, приватних театрів, хорів, оперних труп і музичних салонів; політкультурність регіону, що визначила розмаїття національних традицій у змісті позашкільної освіти; запровадження царською владою русифікаторської політики, нівелюючої в регіоні соціокультурні особливості змісту позашкільної освіти й виховання); *соціально-економічних та політичних* (скасування кріпосного права, що уможливило для акторів і музикантів кріпацьких театрів, опер і хорів вільне застосування набутого досвіду у позашкільній діяльності волинських освітніх установ; активізація діяльності демократичної частини суспільства, яка сприяла розширенню мережі позашкільних закладів для дітей і дорослих; штучне гальмування у краї прогресивних освітніх реформ 60-х років XIX ст. та упереджене ставлення російського уряду до приватної і

громадської ініціативи, що спрямовувало позашкільну активність волинян у таємне русло; стримування земської реформи на Волині до 1911 року, яке зумовило значне відставання регіону у темпах розвитку позашкільної освіти й розгортання мережі позашкільних закладів для дітей і дорослих).

2. Обґрунтування історичної періодизації розвитку системи позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст., що здійснювалося з урахуванням результатів аналізу історичних, етнонаціональних, соціально-економічних і політичних чинників розвитку позашкільної освіти в регіоні; еволюції форм позашкільної роботи, характеристики змін у напрямках позашкільної діяльності, виявлених змін у ставленні влади і суспільства до ролі й місця позашкільної освіти та загальних тенденцій її розвитку дозволило виокремити три основні етапи становлення і розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х роках XX ст.: дореволюційний (середина XIX – 1917), де були сформовані передумови становлення системи позашкільної освіти й виховання; етап революційних перетворень (1917–1920), що став переломним періодом у процесі науково-педагогічного осмислення підходів до визначення місця й ролі позашкільної освіти в ідеологічному механізмі нової радянської влади; радянський (1921–1939) – як час активного розгортання в регіоні мережі позашкільних закладів та виявлення системних тенденцій у формуванні методології позашкільної освіти й виховання.

3. Дослідження ролі влади, громадськості та приватних осіб у становленні системи позашкільної освіти на Волині-Житомирщині дозволило виявити певні регіональні особливості формування мережі позашкільних освітніх закладів. Визначено, що характерними рисами законодавчого поля дореволюційного періоду були денаціоналізм, консерватизм, регіоналізм, регресивність і централізм. З'ясовано, що позитивний вплив на формування системи позашкільної освіти в регіоні мала низка особистих розпоряджень російського царя, які розвивали мережу недільних і вечірніх уроків для дорослих, а гальмівний – нормативно-правові акти, що забезпечували системний державний контроль за позашкільною діяльністю освітніх установ регіону.

Головним досягненням періоду національно-визвольних змагань є створення центральних і місцевих органів управління системою позашкільної освіти, проведення заходів і затвердження документів, які сприяли формуванню ідеологічних засад для створення національно-орієнтованої позашкільної діяльності освітніх установ.

Обґрунтовано думку, що впровадження радянською владою низки законодавчих актів у процес діяльності позашкільних установ Волині-Житомирщини, з одного боку, визначалося необхідністю зв'язку позашкільної освіти з життям, важливістю всебічного розвитку

особистості та поваги до неї, а, з іншого, – ставило позашкільну освіту у пряму залежність від головної ідеологічної доктрини радянської влади.

Доведено зростання ролі громадської і приватної ініціативи у розвитку позашкільної освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – на початку XX ст., що було зумовлено активною діяльністю численних товариств релігійно-національного спрямування та Волинського губернського попечительства про народну тверезість. Відзначено, що характерними для радянського періоду стали: відсутність меценатства, чітка наступність в системі політичного виховання підростаючого покоління; активізація ролі контрольованих державою громадських професійних об'єднань.

Аналіз архівних джерел дозволяє стверджувати, що у 1921 – 1939 рр. в регіоні було сформовано розгалужену мережу позашкільних закладів для дітей (дитячі будинки, майданчики, бібліотеки, музеї, клуби, хати-читальні, колонії) і дорослих (клуби, селянські будинки, школи з ліквідації неписьменності, хати-читальні, бібліотеки, драматичні гуртки, театри, вечірні школи та ін.).

4. У дослідженні з'ясовано, що становлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині мало певні етнонаціональні особливості, зумовлені полікультурним характером регіону.

Національний колорит позашкільної освіти у дореволюційний період пояснюється наявністю більш чисельних етносів регіону, які мали власні поліфункціональні, спеціалізовані й опосередковані позашкільні установи. Центрами позашкільної освіти волинських чехів були громадські «готелі», «Потарні дружини», «Сокольські організації», «Драматичні товариства», при яких діяли театральні, музичні, спортивні й танцювальні гуртки. Доведено, що розвиток польської позашкільної освіти відбувався завдяки активності представників польської громадськості та численних католицьких і культурно-освітніх товариств, які засновували національні бібліотеки й книгарні, активно популяризували польську культуру. У німецьких колоніях позашкільна освіта мала виразний ортодоксально-конфесійний характер, що забезпечувало її ефективне протистояння русифікації. Позашкільна освіта євреїв здебільшого реалізовувалася добродійними товариствами і спрямовувалась на збереження сімейних та релігійних цінностей етносу.

Доведено, що період визвольних змагань відзначався, насамперед, активізацією позашкільної діяльності осередків української «Просвіти» та громадських об'єднань і товариств інших національних громад регіону, які зосереджували зусилля на збереженні національної самобутності своїх народів, їх релігії та культури.

З'ясовано, що в радянський період усі прояви громадсько-педагогічної ініціативи в галузі позашкільної освіти й виховання національних меншин регіону детермінувалися переважно

соціально-політичними процесами, що зумовило відмову національних громад від фінансування позашкільних установ нового комуністичного спрямування і вмотивувало відродження таємного навчання й виховання дітей і молоді.

5. Дослідження основних засад функціонування позашкільних закладів Волині-Житомирщини у другій половині XIX – 30-х роках XX ст. дозволило виявити специфіку їх змісту, завдань, принципів і напрямів виховної роботи.

Обґрунтовано думку, що характерними особливостями змісту позашкільної освіти дореволюційного періоду були: релігійність, національно-патріотична домінанта позашкільної освіти в національних громадах Волині, спрямованість на соціально-незахищені верстви населення. У радянський період зміст позашкільної освіти було приведено у відповідність до виховних завдань нової комуністичної ідеології.

Доведено, що на початку XX ст. виявилась суперечність між завданнями офіційної педагогіки, що забезпечувала виховання богобоязливого і законслухняного громадянина, та діяльністю педагогічної громадськості, яка прагла виховувати особистість на засадах поєднання християнських та етнонаціональних цінностей. Пріоритетними завданнями позашкільних закладів радянського періоду були боротьба з дитячою безпритульністю, ліквідація неписьменності, культурно-масова і трудова діяльність, атеїстичне виховання й політична просвіта.

Визначено основні принципи, що впроваджувалися в діяльності позашкільних закладів освіти на Волині-Житомирщині у другій половині XIX – 30-х рр. XX ст., співвіднесено домінування їх реалізації у різні періоди відповідними позашкільними закладами: до 1917 р. принцип гуманізму ефективно використовувався конфесійними позашкільними закладами; поєднання принципів демократизму, суспільності, народності, безоплатності було властиве недільним і суботнім школам; принцип народності застосовувався в національних позашкільних установах. Радянська позашкільна освіта спочатку активно впроваджувала принцип культуровідповідності, а в кінці 20-х рр. XX ст. стали переважати принципи ідейності, колективності, масовості, відокремлення освіти від релігії.

Обґрунтовано також, що в другій половині XIX ст. домінуючим напрямом позашкільної освіти був релігійно-духовний, на початку XX ст. – краєзнавчий, а в радянський період основними стали політико-виховний, організаційно-дозвіллевий, фізкультурно-спортивний, військово-патріотичний, екскурсійно-туристський, технічно-виробничий, науково-дослідницький і художньо-естетичний, що мали ідеологічну зорієнтованість і не враховували полікультурні особливості регіону.

Доведено, що в другій половині XIX ст. волинські педагоги-позашкільники здебільшого послуговувалися словесними (бесіда, лекція, розповідь, пояснення) та наочними методами

(читання з «чарівним ліхтарем», демонстрації, покази, ілюстрації), на початку ХХ ст. особливої популярності набули методи драматизації (інсценування картин і сцен із опер) та спостереження, а в 20–30 роках ХХ ст. з'явилась низка нових методів (громадські доручення, соціалістичні змагання, шефська допомога), покликаних здійснювати стимулювання і контроль свідомості й поведінки.

Проведене дослідження не претендує на повне висвітлення визначеної проблеми. У подальшому наукова увага може бути зосереджена на розробці механізмів упровадження позитивного досвіду функціонування окремих складових системи позашкільної освіти Волині-Житомирщини у практику організації сучасної позашкільної освіти в поліетнічних регіонах України.

Основний зміст дисертації відображено у публікаціях:

Статті в наукових фахових виданнях:

1. Можарівська І. М. Організація діяльності педагогічних курсів для вчителів національних шкіл на Волині-Житомирщині (20–30-ті роки ХХ ст.) / І. М. Можарівська // Рідна школа. – 2006. – № 11. – С. 33–35.
2. Можарівська І. М. Організація навчально-виховного процесу в Житомирському польському педагогічному робітничому факультеті (1934 – 1935 рр.) / І. М. Можарівська // Рідна школа. – 2004. – № 10. – С. 61–63.
3. Можарівська І. М. Особливості діяльності позашкільних закладів освіти й виховання на Волині-Житомирщині в контексті революційних подій 1917 – 1920 років ХХ ст. / І. М. Можарівська // Юридична психологія та педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 37–48.
4. Можарівська І. М. Позашкільна освіта і виховання на Волині-Житомирщині у спадщині вітчизняних педагогів та громадських діячів // Юридична психологія та педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 54–67.
5. Можарівська І. М. Польські освітні заклади Коростенського округу в 20–30 рр. ХХ століття / І. М. Можарівська // Вісник Житомирського держ. ун-ту імені Івана Франка. – Житомир, 2005. – Вип. 20. – С. 92–96.
6. Можарівська І. М. Проблеми розвитку шкільної освіти на Волині-Житомирщині в 20-х рр. ХХ століття / І. М. Можарівська // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : зб. наук. праць. Вип. 28. – К. : Вид. Центр КНЛУ, 2004 – С. 128–131.
7. Можарівська І. М. Розвиток чеської освіти на Волині-Житомирщині у 20–30-х роках ХХ ст. / І. М. Можарівська // Шлях освіти. – 2006. – № 4. – С. 50–55.

8. Можарівська І. М. Роль уряду, громадськості й приватних осіб у формуванні мережі позашкільних освітніх закладів на Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. / І. М. Можарівська // Юридична психологія та педагогіка. – 2007. – № 1. – С. 195–204.

9. Можарівська І. М. Становлення позашкільної освіти й виховання на Волині (середина XIX – 1917 р.) / І. М. Можарівська // Юридична психологія та педагогіка. – 2011. – № 1. – С. 50–60.

10. Можарівська І. М. Форми та основні напрямки розвитку позашкільної освіти у Волинській губернії на початку XX ст. / І. М. Можарівська // Юридична психологія та педагогіка. – 2008. – № 1. – С. 145–151.

Інші публікації:

11. Можарівська І. М. Діяльність позашкільних освітніх закладів для дорослих на Волині-Житомирщині (середина 20-х років XX століття) / І. М. Можарівська // Психолого-педагогічні та культурологічні засади особистісної спрямованості студентської молоді: суспільство, професія, сім'я : матеріали четвертої наук.-практ. конф. молодих учених, магістрів, студентів. 13–14 груд. 2007 р. – Житомир : Вид-во ДАУ, 2007. – С. 75–82.

12. Можарівська І. М. Етнонаціональні особливості становлення позашкільної освіти на Волині в другій половині XIX – на початку XX ст. / І. М. Можарівська // Психолого-педагогічні та культурологічні засади особистісної спрямованості студентської молоді: суспільство, професія, сім'я : матеріали шостої наук.-практ. конф. молодих учених, магістрів, студентів. – 6–11 трав. 2010 р. – Житомир : Вид-во «Житомирський національний агроекологічний університет», 2010. – С. 196–210.

13. Можарівська І. М. Єврейська освіта в Бердичівському окрузі (20–30-ті рр. XX ст.) / І. М. Можарівська // Бердичів древній і вічно молодий : науковий збірник «Велика Волинь» : праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 32. – Житомир, 2005. – С. 208–212.

14. Можарівська І. М. Німецька освіта на Волині-Житомирщині у 20-х роках XX століття / І. М. Можарівська // Житомиру – 1120 : міжнародна наук.-краєзнавча конф. «Житомир в історії Волині і України» : наук. зб. «Велика Волинь». – Т. 31. – Житомир, 2004. – С. 311–316.

15. Можарівська І. М. Розвиток мережі освітніх закладів на Волині-Житомирщині (перша половина 20-х рр. XX ст.) / І. М. Можарівська // Шляхами творення української державності : за матеріалами регіональної наук.-практ. конференції «Боротьба українського народу за державну незалежність в 1917 – 1921 роках (до 85 річчя II Зимового походу)». – Житомир, 2006. – С. 110–116.

АНОТАЦІЇ

Можарівська І.М. Розвиток позашкільної освіти на Волині-Житомирщині (друга половина XIX – 30-ті роки XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. Житомирський державний університет імені Івана Франка. – Житомир, 2011.

У дисертації на основі аналізу архівних джерел, історичної та педагогічної літератури визначено історичні, етнонаціональні, соціально-економічні та політичні передумови становлення позашкільної освіти на Волині-Житомирщині. Обґрунтовано загальні тенденції та етапи розвитку позашкільної освіти в регіоні; охарактеризовано роль уряду, громадськості і приватних осіб у формуванні регіональної мережі позашкільних закладів регіону означеного періоду; з'ясовано етнонаціональні особливості функціонування позашкільної освіти на Волині; виявлено специфіку організації позашкільних закладів освіти та змісту їх навчально-виховної діяльності.

Ключові слова: позашкільна освіта й виховання, Волинь-Житомирщина, мережа позашкільних закладів, зміст, форми й напрями позашкільної роботи.

Можаривская И.Н. Развитие внешкольного образования на Волини-Житомирщине (вторая половина XIX – 30-е годы XX столетия). – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики – Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, – Житомир, 2011.

Исследование посвящено актуальной историко-педагогической проблеме становления и развития внешкольного образования в уникальном полиэтническом регионе – Волини-Житомирщине во второй половине XIX – 30-х гг. XX ст. На основе анализа историографии представлены доказательства зависимости образовательных процессов Волини-Житомирщины от исторических, этнонациональных, социально-экономических и политических доминант. Теоретически обоснованы структурные, научно-педагогические и идеологические тенденции и выделены три основных этапа становления и развития внешкольного образования: дореволюционный (XIX – начало XX ст.), революционных изменений (1917–1920) и советский (1921–1939).

В ходе исследования определены роль и значение государства, а также общественной и частной инициативы в развитии региональной сети внешкольных учреждений для взрослых и детей. Рассмотрены нормативно-правовые основы региональной системы внешкольного образования. Выявлено, что в дореволюционный период законодательной базе были свойственны

регрессивность, консерватизм, денационализм, регионализм и централизм, а советское законодательство поставило внешкольное образование в полную зависимость от главной идеологической доктрины власти. До 1920 г. внешкольное образование региона развивалось благодаря многочисленным религиозным и национальным обществам, которые формировали его выразительный национальный колорит, а также традициям меценатства.

Диссертационное исследование позволило также выявить специфику организации внешкольных заведений, содержания их учебно-воспитательной работы, заданий, принципов и направлений деятельности, а также проанализировать научно-методическое, материально-техническое и кадровое обеспечение внешкольных учреждений Волыни-Житомирщины.

В работе выделено три группы внешкольных учреждений (полифункциональные, специализированные и опосредствованные) и проанализирована их региональная специфика. Установлено, что в дореволюционный период содержание внешкольного образования отражало религиозность общества и национально-патриотическое настроение его этнических слоёв. В советский период всё это было вытеснено идейно-политическими задачами новой коммунистической идеологии. Такие же тенденции проявились во всем механизме функционирования системы внешкольного образования на Волыни-Житомирщине. Положительным фактором, повлёкшим стремительное развитие в регионе сети внешкольных учреждений в 20-х гг. XX ст., следует считать государственное обеспечение и финансирование внешкольного образования.

Ключевые слова: внешкольное образование и воспитание на Волыни-Житомирщине, сеть внешкольных учреждений, содержание, формы и направления внешкольной работы.

Mozharivska I. M. The Development of Extraschool Edukation in Volyn-Zhytomyr Region (the second half of XIX – 30 years XX century). – Manuskript.

The Dissertation for competition of scientific degree of candidate of pedagogical scholarship in speciality 13.00.01 – General Pedagogy and the History of Pedagogy. Ivan Franko Zhytomyr State University. – Zhytomyr, 2010.

In the Dissertation historical, ethnic-national, social-economic and political preconditions of formation of extraschool education in Volyn-Zhytomyr region were determined on the basis of analysis of archival sources, historical and pedagogical literature.

It was substantiated general tendencies and stages of the development of extraschool education in the region; defined the role of government, the general public and private persons in forming of regional net of extraschool institutions in the region in the fixed period; defined ethnic-national features of extraschool education in Volyn Region; revealed specificity of organizing of extraschool educational institutions and content their educational activity.

Key words: extraschool education and upbringing in Volyn-Zhytomyr region, the net of extraschool institutions, content, the forms and directions of extraschool activity.